

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІ
Т.Қ.ЖҮРГЕНОВ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ӨНЕР АКАДЕМИЯСЫ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ

Өнертану докторы, профессор Бағыбек Құндакбайұлының
95 жылдығына арналған

**«Қазіргі сахналық және экрандық өнердегі
ұлттық құндылықтардың трансформациялануы»**

атты халықаралық ғылыми-теориялық
конференцияның материалдар жинағы
Алматы қаласы, 19 қараша 2021 жыл

Сборник материалов международной
научно-теоретической конференции

**«Трансформация национальных ценностей
в современном сценическом и экранном искусстве»**,

приуроченая к 95-летию доктора искусствоведения,
профессора Багыбека Кундакбайулы
г. Алматы, 19 ноября 2021 год

Materials of the international scientific and theoretical conference
«Transformation of national values in modern stage and screen art»

dedicated to the 95th anniversary of Doctor of Art Studies,
professor Bagybek Kundakbayuly
Almaty, 19 November, 2021 year

УДК 791.43
ББК 85.37
Қ 22

Бас редактор

Исламбаева З.У. – өнертану кандидаты, қауымдастырылған профессор

Редакциялық алқа:

Мұқан А.О. – өнертану кандидаты, қауымдастырылған профессор
Нұрпейіс Б.К. – өнертану докторы, профессор
Еркебай А.С. – өнертану кандидаты, қауымдастырылған профессор
Жақсылықова М.Б. – өнертану кандидаты, қауымдастырылған профессор

«Қазіргі сахналық және экрандық өнердегі ұлттық құндылықтардың трансформациялануы» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдар жинағы. – Алматы: Print Express баспасы, 2021. – 424 б.

Жинақта көрнекті театртанушы-ғалым, өнертану докторы, профессор Бағыбек Құндақбайұлының 95 жылдығына арналған **«Қазіргі сахналық және экрандық өнердегі ұлттық құндылықтардың трансформациялануы»** атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары топтастырылған.

ISBN 978-601-265-397-7

©Т.Қ.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, 2021
© М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 2021

МАЗМҰНЫ

Амирбеков Ш.А.

Құттықтау сөз.....6

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

Нүрпейіс Б.К.

Бағыбек Құндақбайұлының қазақ театр өнерін зерттеудегі ғылыми мұрасы.....8

Ісімақова А.С.

Алаштанушы ғалым Бағыбек Құндақбайұлы19

Тұрысбек Р.С.

Ұлттық театр өнерінің білікті білгірі34

Ананьева С.В.

Тенденции театрального искусства и эстетики в исследованиях Б.Кундакбаева48

Құлбаев А.Б.

Театр ғылымына арналған ғұмыр59

Орда Г.Ж.

Бағыбек Құндақбайұлының «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты кешенді еңбекке қосқан үлесі65

СЕКЦИЯЛЫҚ МӘЖІЛІС

Туляходжаева М.Т.

Инновации в образовании при подготовке студентов театроведческих курсов73

Кабдиева С.Д.

Фестиваль ТеАрт-Көкше и траектория его движения85

Vasadze M.

The faces of women wrestlers in the newest Georgian theater96

Ізім Т.О.

Тұңғыш ұлттық балеттің қазақстандық кәсіби хореография өнерінің өркендеуіндегі ролі105

Орда Гүлжаһан Жұмабердіқызы
филология ғылымдарының докторы, профессор,
М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
Тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет және көркем публицистика
бөлімінің бас ғылыми қызметкері
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: orda_68@mail.ru

**БАҒЫБЕК ҚҰНДАҚБАЙҰЛЫНЫҢ
«ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ТАРИХЫ»
АТТЫ КЕШЕНДІ ЕҢБЕККЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ**

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында қызмет істеген жылдары әдебиеттану, өнертану ғылымына қомақты үлес қосқан, атынан ат үркетін ағаларымыздың қасында жүріп, солардың тәлімін алдық. Өзінің асыл қасиеттерімен есімізде қалған абзал ағаларымыздың бірі – Бағыбек Құндақбайұлы болатын.

Бағыбек ағамыз туралы сөз еткенде алдымен есімізге естеліктер оралады. Сол естеліктердің кей біреуіне жан бітіріп көрелік. 1992 жылы аталған ғылыми зерттеу институтына келгеннен кейін, ғылыммен айналысу үшін жеке тақырып аясында зерттеу жасауға тура келді. Бұл – Алаш арыстары ресми ақталып, олардың әдеби мұрасы ғылыми айналымға түсіп жатқан кез болатын. Институттың жобалы жұмыстарының аясында «Қошкө Кемеңгерұлының әдеби мұрасы» деген тақырыпты зерттеуге тура келді. Орта және жоғары мектепте оқып жүргенде есімін естімен қаламгердің мұрасын зерттеуге жүрексініп жүрген кезіміз болатын. Осы сәтте Бағыбек ағам Қошкөнің драмалық туындылары туралы өз білгенін аянбай кеңес беріп жүрді. Қ.Кемеңгерұлының «Алтын сақина» пьесасымен Қазақ драма театры шымылдығын ашқанын, бұл шындықтың ұзақ жылдар бойы айтылмағанын тілге тиек ете жүріп, ол туралы өз зерттеулерінде жазудан жалықпады.

1996 жылы кандидаттық диссертация қорғарда бейресми сарапшылардан пікір алу керек болады. Авторефератты көрген бойда ағам пікір беретінін айтты. Көп ұзатпай, қайта сұратпай пікіріне мөр басып әкеліп бергенде ағама шексіз ризашылығымды білдірдім. Үлкен ағамыздың титтей баланың шалдыр шатпағын жоғары бағалайды деген ойымда жоқ. Бірақ Алаш арысының мұрасы ақталып, оны жастардың зерттеп жатқанына ғалым ағамыз өз қуанышын осылай білдіріп еді.

Екінші еске түсетін естелік – 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты академиялық еңбектің жазылып жатқан тұсы. Осы еңбекті қолына алып қараған адам кеңестік дәуір әдебиетін қамтитын 7-8-9 томдардың басқа томдардан ертерек 2004-2005 жылдары шыққанын көре алады. 2004-2008 жылдар аралығында жарыққа шыққан осы еңбекті жазуға әдебиеттану мен өнертануға үлес қосқан аға буын өкілдері түгел қатысты. Республиканың қай түкпірінде жүрсе де, өз зерттеу нысандары бойынша жекелеген томдарға автор болды. Бағыбек ағамыз аталған томдардағы «Драматургия» тарауын тұтасымен өзі жазып шықты. Сонда ағамыздың ХХ ғасырдың басынан бастап, тәуелсіздікке дейінгі аралықтағы қазақ драматургиясын түгелдей зерттегенін көре аламыз. Тіпті қазақ даласында пайда болған алғашқы труппалар мен олардың қойылымдарынан бастап сөз ете отырып, қай қойылымның қалай қойылғаны, басты рөлдерді кімдердің сомдағаны туралы толыққанды дерек келтіріледі. Мұндай құнды деректер Қошке Кемеңгерұлының пьесаларының сахналануы туралы да кеңінен сөз болады. Қаламгер мұрасын зерттеу барысында ғалымның зерттеулеріне сүйеніп, өз пікірімізді ғылыми тұрғыда тұжырымдаған жайларымыз бар.

Жұмыс болған соң, оның қызығымен бірге қиындығы қоса жүретіні белгілі. Жоспарлы жұмыстардың қасында қоғамдық жұмыстар деген тағы бар. Алматы қаласының әр оқу орнында өтетін республикалық және халықаралық

конференциялар бар, республика көлемінде өтетін түрлі ақын-жазушылардың мерейтойлары мен басқа да жұмыстар қоса жүріп жататыны белгілі. Осындай қоғамдық жұмыстар көбейіп кеткенде, негізгі шаруаның ақсап қалатыны тағы бар. Сондай сәттерде бас редактор ретінде Серік Смайылұлы авторларына еңбек ақы төлеп отырғанын естеріне салып жұмысты талап етеді. Бөлімнің кезекті бір жиналысында Бағыбек ағамыздың:

– Өліп қалмасам, жазып беремін, қарыз болмаймын, – дегені есімде қалыпты.

Бүгінде ойлап отырсам, ағаларымыздың кез келгені уәдеге берік болатын. Жігітше айтқан сөздерінде тұратын. «Уәде – Құдайдың екінші аты» екеніне аса мән беретін. Бағыбек аға да берген уәдесін орындап, келісілген уақытта қолжазбаларын түгелдей тапсырды. Кеңестік дәуір әдебиетін зерттеуге қатысқан ағаларымыздың еңбек-қорлығының арқасында 7-8-9 томдар алдымен жарық көрді. Солардың ішінде бір ғасырдың драматургиясын зерттеген Бағыбек Құндайқбайұлы еңбегінің орны ерекше.

Мәселен атап айтатын болсақ, қазақ даласында театр өнерінің алғашқы түрлері XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында пайда болғандығы жөнінде ғалым былай дейді: «Омбыда 1765 жылы қалалық театр ашылды. XIX ғасырдың II жартысында бұл театрдың даңқы жайылып, оның сахнасына батыс және орыс классиктерінің шығармалары қойылады. Ал, Омбы болса, өнер мен білімге ұмтылған қазақ жастарының революцияға дейін топтасқан белгілі орталығы болды...

Келесі бір білімге ұмтылған қазақ жастарының көбірек жиналған жерінің бірі – Орынбор. Мұнда кәсіптік театр 1869 жылдың 14 қаңтарынан бастап жұмыс істеген» [1].

Осылайша Ресеймен іргелес отырған Омбы, Орал, Орынбор қалаларында театрлардың ашылғандығы, кәсіптіп сахна өнерінің қазақ даласына қанат жайғандығынан бастап сөз етеді. Халыққа театрдың тез әсер ететінін білген

жергілікті әкімшілік 1860 жылы Орал қаласындағы орыс театрын өз мүдделеріне пайдаланбақ болғанын ғалым нақты мысалдарды келтіре отырып сөз етеді. Ғалым бұл пікірін Орынбор өлкесінің генерал-губернаторы Крыжановскийдің сөзімен дәлелдей түскен. Осылайша әрбір айтылған ой нақты деректермен тұжырымдалып отырады.

Қазақстан жеріндегі алғашқы өнер үйірмелерінің ашылуына татар труппаларының гастрольдік сапарларының септігі болғанын, 1910 жылы Қызылжар қаласында татар сауыққой үйірмесі, 1911-1912 жылдары Қазақстанның Қызылжар, Семей, Ақмешіт, Орал, т.б қалаларында сауық үйірмелері ұйымдастырылғанын тілге тиек етеді.

Қазақ жастарының көркем-өнерпаздық үйірмелері Семей қаласындағы халық үйінде ХІХ ғасырдың екінші жартысынан бастап түрлі шығармалар мен өлеңдер оқылып, арасында спектакльдер қойғаны туралы да деректер келтіреді. 1915 жылы 13 ақпанда Семейде үлкен ойын-сауық ұйымдастырылып, Біржан мен Сара айтысының сахналануы – қазақ даласына тың серпін алып келді. Ол жөнінде ғалым былай дейді: «Айтыстың сахналық жүйесін (инсценировка) түсіріп, әрі оны сахнаға қойған режиссер-семинарияның оқушысы – Жүсіпбек Аймауытов. Жасынан зерек, оқу мен білімге, өнерге құштар Ж.Аймауытовтың 1915 жылы осылай европалық үлгіде спектакль қоюды қолға алып, әрі соның режиссері болуы – қазақ топырағында бұрын-соңды болмаған сахналық өнердің тууына ерекше ықпал жасады. Осы спектакльде Біржанның ролін орындаған оның әрі әнші, әрі домбырашы, әрі тамаша актерлік қабілеті бар бесаспап өнерпаз екендігі де «Айқапта» жоғары бағаланған».

Ғалым зерттеулерінде қазақтың ұлттық профессионалдық театрының 1926 жылы қалай құрылғаны жөнінде де нақты деректер келтірілген. Кәсіби театр шымылдығының ашылуы туралы мына дерек қашан да

құнды: «Қазақстанның тұңғыш ұлттық театрының шымылдығы 1926 жылдың 13 қаңтарында Қ.Кемеңгеровтің «Алтын сақинасымен» ашылған. Одан кейін «Еңлік – Кебек» трагедиясындағы билер сахнасы, III актісі ғана көрсетілген. Режиссері Серке Қожамқұлов. Рольдегілер: Кебек (Рахым Иманбаев, Есен (Құсайын Оңғарбаев, Еңлік (Шәмсия Әлібекова, Жапал (Әміре Қашаубаев), Көбей (Сейфолла Байғанин), Еспенбет (Серке Қожамқұлов). Үзіндіден кейін концерт берілген» [1].

Қазақ мемлекеттік театрының тарихына қатысты осы дерек көп айтыла бермейді, ол ғылыми нәтижелердің өмірлік қолданыста, практикада қолданылмай жатқандығын байқатады. XX ғасыр басында Жүсіпбек Аймауытов, Мұхтар Әуезов, Сәкен Сейфуллин, Жұмат Шанин, Қошмұхамбет Кемеңгеровтер драматургия жанрының негізін қалап, театр өнерінің өркендеуіне үлес қосса, 1926-1930 жылдары Ж.Аймауытов, С.Тоқымбаев, Ж.Шанин, С.Садуақасовтар қазақ театрын ашуда көп еңбек етті. Әдеби байқаулар жариялап, қаламгерлер драмалық шығармалар жазды. Қызылорда қаласына өнер иелерін жинап, сахна шеберлерін дайындады. Осылайша ғалым қазақ мәдениет қайраткерлерінің ұлттық театрдың қалыптасуына, дамуына қосқан үлесін ғылыми саралап берді.

Он томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» еңбегінің 1941-1956 және 1956-1990 жылдардағы драматургиясы туралы білгіз келсе, ғалым зерттеулеріне сүйенуге тура келеді [2]. Сонымен бірге аталған кешенді еңбекке «Қалтай Мұхамеджанов» атты шығармашылық портрет жазды. Драматургия туралы шолу тараулардың қатары драматург туралы шығармашылық портретпен толықты. Мұнда қаламгердің алғашқы тырнақалдысынан бастап, қазақ мәдениеті мен әдебиетіне қосқан үлесі түгел ғылыми сараланды. Ол жөнінде ғалым: «Қ.Мұхамеджановтың соңғы жазған драматургиялық шығармасы – «Біз періште емеспіз» деген атпен сахнаға қойылды. Ал 1998 жылғы автордың үш

томдық жинағында «Менің дертім» деген атпен жарияланған. Пьесаның атын неге бұлай өзгертекені жайында драматургтің өзі еш жерде сөз қозғамайды. Ал шығарманың көркем-идеялық мазмұнына үңілсек, «Менің дертім» деп тауып қойылған сияқты. Мұның басты оқиғасы 1937 жылы өткенмен, авторлық идея бүгінгі моральдық, ар-ұждандық үрдіс – пьесаның драматургиялық арқауы. Ұяттың ұзақ дерттен оянып, ар алдындағы жауапкершілікті мойындау – драматург ойының идеялық түйіні», – деген болатын 3]. Драматург бұл пьесада 1937 жылғы жаппай қудалаудың құрбаны болған жазықсыз жандардың трагедиялы тағдырын суреттелген. Назар, Табан, Ерен, Асыл сияқты кейіпкерлер – бір дәуірдің жүгін арқалаған жандар. Ғалымның драматургия мен театр өнерінің дамуына қыруар үлес қосқан драматург Қ.Мұхамеджановтың шығармаларын ғылыми саралаған зерттеуі қашан да өзекті.

Ғалым ағамыз ғылыми кадр дайындауда, шәкірт тәрбиелеуде өте талапшыл болды. Институттың Ғылыми кеңесі мен Диссертациялық кеңестерде қолжазбаларды талқылауға қатысып пікір айтқанда аузымызды ашып тыңдап отыратынбыз. Айтқан сөздері нақты, дәлелді шығып жататын. Өз зерттеу нысанын қолындағы бес саусақтай білетін ағамыздың алдынан бір қайнауы ішінде болатын шала жұмыс өтпейтін. Сондай бір шикі жұмысты қорғатпақ болған бүкіл әдебиеттанушы ғалымдар, жалғыз өнертанушы Б.Құндайқбайұлын өз дегендеріне көндіре алмай көп қиналғандарына куә болдық. Бүгінде өнертану саласында еңбек етіп жүрген ғалымдардың барлығы дерлік – Бағыбек ағаның шәкірттері. Оларды бірнеше топқа бөлетін болсақ; бірінші топта Уасила Садықова, Ким Иосиф, Еркін Жуасбек, Тұңғышбай Жаманқұлов, Аманкелді Мұқан, Гульнар Жұмасейітова, Бақыт Нұрпейіс, Жаңагүл Сұлтанова, Сәуле Әбединова, Керімбек

Сейтметов, Алмат Көшербаев, Қазыбек Шаханов, Болат Жунушов, Қаракөз Сүлейменоваларды атауға болады.

Ал, екінші топтағылар: Сәулебай Қабдыл, Анар Еркебай, Элеонора Турдубекова, Марат Бекжанов, Майра Перова (Жұмабаева) болса, үшінші топты Зухра Исламбаева, Лаура Татанова (Кушкинбаева), Ермек Дүсіпов, Әсемгүл Шаншарова, Нұршат Қалмақбаева, Айнагүл Сыдықова, Алмагүл Сапаровалар құрайды. Аты аталған өнертанушылардың бірсыпырасы қазіргі таңда осы салада қызмет етіп, ұстаздарының үмітін ақтап келеді. Бір парасы бұл саладан түрлі себептермен қол үзіп қалды. Сонымен бірге қазақ тілді өнертанушыларды тәрбиелеп шығарған да Бағыбек Құндақбайұлы. Осы ғалымдардың көпшілігін М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында қасына ертіп жүріп жазып-сызуға үйреткеніне, кандидаттық диссертацияларын сәтті қорғатқанына куә болдық. Бүгінде қарап отырсақ, жетекшілігімен 18 ғылым кандидаты ғылымға жолдама алған екен. Сондықтан да ол – ұлттық ғылымда өз мектебін қалыптастырған, кенжелеп қалған өнертану саласын аяғынан тік тұрғызып, ұлттық ғылыми кадрлар дайындаған ғылым корифейі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Құндақбайұлы Б. Драматургия Кіт.: Қазақ әдебиетінің тарихы (10 томдық). Кеңестік дәуір әдебиеті (1917-1940). 7-том. – Алматы: Қазақпарат. – 2004. – 462 б.
2. Құндақбайұлы Б. Драматургия Кіт.: Қазақ әдебиетінің тарихы (10 томдық). Кеңестік дәуір әдебиеті (1941-1956). 8-том. – Алматы: Қазақпарат. – 2004. – 520 б.
3. Құндақбайұлы Б. Драматургия Кіт.: Қазақ әдебиетінің тарихы (10 томдық). Кеңестік дәуір әдебиеті (1956-1990). – 9-том. – Алматы: Қазақпарат. – 2005. – 992 б.

ВКЛАД БАГЫБЕКА КУНДАКБАЕВА В КОМПЛЕКСНОМ ИССЛЕДОВАНИИ «ИСТОРИЯ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ»

Аннотация. В статье анализируется вклад искусствоведа Багыбека Кундакбаевича в научный труд «История казахской литературы». Ученый, изучавший становление и развитие казахской драмы и театра в XX веке, внес значительный вклад в изучение этого жанра. На исторических данных изучается становление и бурное развитие профессионального театра в казахских степях. Ученый досконально изучил казахскую драму и вклад драматургов в казахскую литературу. В то же время искусствоведы подчеркивают вклад ученого в ученичество.

Ключевые слова: научный труд, национальный театр, театроведение, исследователь, драматический театр.

BAGYBEK KUNDAKBAYEV'S CONTRIBUTION TO THE COMPREHENSIVE STUDY «HISTORY OF KAZAKH LITERATURE»

Abstract. The article analyzes the contribution of art critic Bagybek Kundakbaevich to the scientific work «History of Kazakh Literature». The scientist who studied the formation and development of Kazakh drama and theater in the twentieth century made a significant contribution to the study of this genre. The formation and rapid development of professional theater in the Kazakh steppes is studied on historical data. The scientist thoroughly studied Kazakh drama and the contribution of playwrights to Kazakh literature. At the same time, art critics emphasize the scientist's contribution to the apprenticeship.

Key words: scientific work, national theater, theater studies, researcher, drama theater.